

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд „Познанието за лъжата, отразено в езика (изследване върху идиоматиката на френския, румънския и българския език)”

На Радостина Божидарова Захаријева, докторант на самостоятелна подготовка по професионално направление 2.1. Филология (Общо и сравнително езиковедство – френски език, румънски език)

Факултет по класически и нови филологии, Катедра „Романистика”

Софийски университет „Свети Климент Охридски”

Рецензент: Проф. д.ф.н. Лилия Крумова – Цветкова

Институт за български език при БАН

Радостина Божидарова Захаријева е докторант на самостоятелна подготовка към катедрата „Романистика” във Факултета по класически и нови филологии при СУ „Св. Климент Охридски”. Работи в Катедрата от 2002 г. досега като асистент, старши асистент и главен асистент. Преподавател е по френски език в бакалавърската степен на специалността „Европеистика”. Научните ѝ интереси са почти изцяло в областта на фразеологията. Изследванията ѝ са публикувани в престижни научни издания в България, Франция, Румъния, Унгария. Има значителен брой участия в международни научни форуми.

Представеният за обсъждане дисертационен труд „Познанието за лъжата, отразено в езика (изследване върху идиоматиката на френския, румънския и българския език)” е посветен на важен феномен, който има както обществена, така и личностна значимост. Лъжата е постоянен характеризиращ елемент за всяка човешка общност, характерна е за авторитарните режими, но особено ярко присъства в псевдодемократичното общество. Ето защо **темата** на изследването е в голяма степен значима за нашето време, свързано с обезценяване на ценностите и с необходимостта от тяхното изграждане или възстановяване в съвременното ни. Изборът на тази тема е много сполучлив и допринася за значимостта на работата.

Феноменът лъжа може да бъде обект на изследване от много дисциплини: философия, психология, социология, филология, културология, политология, антропология и т.н. Цялостно и последователно изследване в езиковедски аспект не ми е известно да съществува. Настоящият труд представя и анализира лъжата чрез словесното ѝ отражение, но тъй като анализираният езикови материали отразяват и културното наследство на разглежданите езици, задълбоченият анализ на авторката

прави изследването да има изводи, от значение не само за една езиковедска дисциплина – работата засяга различни проблеми: **лексикосемантични, фразеологични, социолингвистични, лингвокултурологични**. Този комплексен аспект е напълно в духа на съвременните насоки в езикознанието.

Изборът на **съпоставителен анализ** между три езика – два романски и един славянски, определено допринася за създаване на изследване с добре обосновани и подкрепени изводи по темата. Съпоставката на идиоматични средства дава възможност да се разкрият културни стереотипи и разлики, еднотипност и различие в концептуализацията и образното отразяване на действителността, в оценката на модусите на лъжата, да се разкрие общото и същевременно различното, националноспецифичното, характерното за съответния национален светоглед.

Подходът от съдържанието към формата позволява да се обхванат цялостно и детайлно елементите на лъжата в нейните модуси и да се посочат всички езикови репрезентации в разглежданите три езика.

Тези посочени основни характеристики на дисертационния труд са **предпоставка** за успешното му реализиране.

Работата е структурирана много добре. Обхваща 504 стр. и се състои от Увод, девет глави, Заключение, библиографска справка с цитирана литература, източници и Тематичен показалец на идиоматичните изрази.

Авторката определя ясно и точно изборът на темата, обектът, предметът, целта и задачите на изследването. Уточнени са изследователските методи. Изходен момент в работата е, че при съпоставителното изследване *tertium comparationis* е не някой от езиците, а изкуствен еталон – абстрактен модел. По-скоро бих определила този еталон като понятийна и съответно съответстваща ѝ семантична единица, която постепенно се стеснява по обем и разчленява, като се търси експликацията на всеки семантичен елемент във всеки от езиците. Този подход обуславя равнопоставеност на трите езика при съпоставянето им и е най-подходящ за съпоставително изследване.

Базата, върху която се извършва изследването, е много богата. Използвани са основните лексикографски източници от трите езика – фразеологични и тълковни речници, сборници с пословици и поговорки, електронни бази данни и други специални издания. Обемният лингвистичен корпус от 3700 идиоматични единици дава възможност да се направят точни и обективни наблюдения върху идиоматиката в трите езика.

Мотивиран е много добре изборът на трите езика Той се основава на връзките между трите народа в културно-историческото им развитие, търсени и в международен, и в общоевропейски план.

В изследването се уточнява същността на понятието **идиоматика** и на използваните термини, поради тяхната неуточненост и разнопосочно тълкуване в различните езици. Заявява се, че обект на изследване е идиоматиката, която включва

фразеологизми, сравнения, колокации, паремии, крилати фрази, благословии и клетви. Това са словесни формации, които се характеризират едновременно с „фразеологично значение, образност и вторична номинационна функция”. Характерна особеност на всички тези словесни форми е устойчивостта.

Теоретичната база на изследването е изградена върху основата на предходни изследвания по темата. Р. Захаријева проследява интереса и проучванията върху лъжата в хода на развитието на научната мисъл – в исторически план от античността до днес, и в съвременен, от гледна точка на различни науки – биология, психология, социология, антропология. Прави преглед и на лингвистичните изследвания, които количествено са твърде малко.

Чрез представените научни изследвания се очертава същността на феномена лъжа, причините за появата му – психологически, биологични, социални.

Авторовото определение на същността на лъжата е изградено след обстойно анализиране на наименованията на лъжата в трите езика.

Самостоятелното разглеждане на лексикалните средства във всеки от езиците дава възможност да се огледа градивото на идиоматиката, като се очертаят характерните за дадения език характеристики и образи. Прави впечатление големият брой лексеми за лъжа във френския език, значително надвишаващ тези в румънски и български. Този факт не е коментирен, а представлява интерес. Семантичният анализ на лексемите е изпълнен детайлно, с разграничаване на всички модификации на лъжата, с долавяне на нюансите, с очертаване на образите.

Лексикалният материал е отнесен към два типа лексикограматични класа – съществителни имена и глаголи. Съществителните обхващат номинативна лексика от всякакъв характер – преки или преносни названия на варианти на самия феномен, на нюанси по отношение на интензивност, област на използване, названия на предмети, произведения на литературата, изкуствата, свързани с лъжата, названия на субекти или обекти на лъжата. Подходът от съдържание към средства за изразяване дава възможност за анализиране на разнообразни изразни езикови средства и за постигане на мащабност на изследването. Паралелно се посочват различни характерни особености от формален характер – словообразователни, етимологични, функционално-стилистични, коментират се лексикографски интерпретации. Тази част, а и по-нататъшното описание, дават основание да се направи изводът, че предмет на анализ е не само идиоматиката, а и лексикалните средства, с което авторката е разширила своите задачи.

От изложените предходни научни постановки се извличат основните характеристики на лъжата и се дава убедителна дефиниция на феномена в пет пункта. Дефиницията на лъжата включва всички характерни особености на феномена: неистина, преиначаване, тенденциозност, измама, изказване. На конкретен анализ е подложено взаимоотношението на концептите лъжа – истина и на близките, но все пак

различаващи се понятия лъжа – измама, с което се подкрепя и доизяснява дефиницията.

Въз основа на анализа на идиоматиката се определят редица същностни характеристики на лъжата и се очертават няколко типа образни представи, обхващащи различни метафорични модели – лъжата слово и лъжата действие, от своя страна включваща типовете движение, въздействие върху сетивата, ощетяване, продажба, изкривяване, игра. Разграничението на тези типични образи е сполучливо, макар че има известна относителност.

Лъжата се разглежда като част от комуникативен акт с определен сценарий, включващ субект, обект, съобщение и обстоятелства (как, кога, къде, с каква цел). Този подход дава възможност за цялостно характеризиране на идиоматиката откъм съдържание и функциониране. Всестранно са описани участниците в комуникативния акт – субектът и обектът на лъжата, анализирана е и оценката на лъжата. При характеристиката на субекта и обекта са посочени много интересни и любопитни факти за възникването на отделни сравнения и паремии, които свидетелстват за културни и исторически събития, за международен културен обмен.

От Четвърта до Осма глава включително изследването е структурирано на основата на разграничени модуси на лъжата. Първите четири са обикн. със субект и обект отделна личност и са от значение предимно при лични взаимоотношения, останалите са с обществена ангажираност и значимост. Анализът на всеки от модусите се извършва в определена последователност.

Отделна глава е посветена на лицемерието. Идиоматиката представя лицемерието като проява на двойственост. Образите, чрез които представителите на трите народа осмислят лицемерието и изразяват оценката си за него, са идентични. Противопоставянето истина – неистина (несъответствие, противоположност), се изразяват на различни равнища: лексикално (чрез антонимия), синтактично (чрез синтактичен паралелизъм), морфологично (чрез префикси). Тази общност на средствата е много добре описана и илюстрирана, същото може да се каже и за индивидуалните, специфични за всеки език образи.

Специален анализ е посветен на преструвката и ласкателството. Прави впечатление общността на идиоматиката за преструвка, свързана с театъра, със сценичното изкуство. Всъщност това е обяснимо, като се има предвид, че от френски език е навлязла голяма част от международната културна лексика, отнасяща се до театъра. Развитието на образност от тази лексика може да е повлияна също от френски, но може да се е развила самостоятелно в другите езици.

В работата правилно се констатира, че ласкателството е много близо до лицемерието. Метафоричната образност при този вид лъжа е свързана предимно с тактилни усещания. Паралелите са много и убедително показват общата за човека предразположеност към такова въздействие, общата биологична и психологическа основа на тези образи.

Анализът на хитростта е реализиран много интригуващо във връзка с фолклора и художествената литература на трите народа, като отново се разкрива общото и различното в тях. И тук богато са проследени всички названия за хитрост в езиците. Разкрива се произходът и семантиката на някои от тях. Сполучливо са разгледани различни модификации на хитростта –от положителни през двойствени до отрицателни. Хитростта се представя и в трите езика като игра или номер, като поупко-продажба или като поставяне на капан, а хитрецът – чрез образа на лисицата, жената, дявола.

Има известни различия в някои от образите, които са много добре очертани. Така напр. специфични за френски език са образите за хитрост, свързани с маргинални елементи на обществото (*malin comme un bossu*). Добре е да се посочи, че в българските паремии хората с недъзи не се свързват с хитростта, а със злото, с лошото, и основното послание е, че човек трябва да се пази от такива хора (срв. *Пази, Боже, от белязан човек. Пази, Боже, от къосе, от къорав и от сакат.*). У нас хитър е бедният човек. Характерни за френски език са и паремии с компонент – жител на географска област или представител на чужд етнос. Посочени са много интересни факти от действителността, поясняващи тези паремии.

Идиоматиката и на трите езика представя двойствената природа на хитростта и на хитреца. В много идиоматични изрази хитростта е и нещо положително, включва ловкост, наблюдателност, проницателност. Така е разкрит и образът на хитреца – като носител не само на отрицателни, а и на много положителни качества.

Специално място в анализа заемат модусите на лъжата демагогия и манипулация. Демагогията е модус с обществена значимост. Лексикографските дефиниции и идиоматиката показват зависимостта на този модус от обществено-политическата действителност. Съществен извод в дисертацията е, че във френските определения акцентът е върху ласкателството, а в български и румънски - върху измамата, лъжата и лицемерието, свързани с неизпълними или неизпълнени лъжливи обещания (с. 315). Лесно можем да си направим извода за мястото и ролята на демагогията в социалистическите и постсоциалистическите общества. Той е направен индиректно, но мисля, че може да е и по-директен.

При анализа на манипулацията някои от фразеологизмите с образ капан, мрежа се отнасят колкото до манипулацията, толкова и до хитростта. Това е илюстрация на особената близост и преплитане на тези разновидности на лъжата. Манипулира се с хитрост, а хитростта обикновено цели манипулация.

Във времето на фалшивите новини, на съзнателната дезинформация, модусите слух и клевета, които се характеризират с невярно съдържание, неофициален източник на информацията и социална функция, имат особена значимост. В изследването вярно е очертана разликата между слух и клюка, като клюката се отнася най-вече до личния живот. Това определя и факта, че клюката е характерна за малките общности, поради което е имала значително място в патриархалното общество. Днес, когато живеем в далеч не патриархално общество, когато човек е в голяма степен анонимен, клюката,

която се предава от човек на човек, е отстъпила място на слуховите. Те се разпространяват чрез социалните мрежи, чрез жълтата преса. Начинът на разпространение заема важно място, затова и паралелно с характеристиката на субекта на слуха трябва да намери място и субектът на клюката – т.е. клюкарят.

За разлика от клюката, за която разпространителят има само морална отговорност, клеветата е свързана със злоумишлена цел, с обида, затова и субектът ѝ носи наказателна отговорност.

Важно място в структурата на изследването заема главата, в която се прави обобщена характеристика на идиоматиката: описват се изразните средства откъм структура и семантика. Основна част в тази глава е описанието на механизма на изграждане на образността в идиоматиката за лъжата. Представя се обобщена картина на използваните метафори, като те се разглеждат като част от познанието. Всъщност подходът в цялото извършено изследване на лъжата е когнитивен, в описанието се изхожда от елементите на концепта лъжа и се търсят и представят образните езикови реализации. Тук този приложен в работата механизъм се представя в схема. Описанието на конкретните метафори се основава на теорията на Лейкъф и Джонсън.

С тази част всъщност се постига цялостност на изследването, което сполучливо съчетава теоретическо изложение и практическо приложение.

Работата завършва с тематичен показалец на идиоматичните изрази – паремии, колокации и фразеологизми във всеки от трите езика, като материалът е класифициран към съответните модуси на лъжата. Показалецът нагледно показва колко богат е изследваният словесен материал и колко голям е мащабът на изследването. Този събран и подреден материал може да бъде използван за редица други изследвания, както и да бъде в помощ при изучаването на всеки от разглежданите езици като чужд.

В рецензията за вътрешното обсъждане имах някои конкретни бележки, които не мисля да повтарям сега. Те са дребни, засягат отделни елементи на анализа и въпрос на решение на авторката е дали ще ги вземе под внимание или не при отпечатването на труда. Тук ще подчертая положителните и приносни страни на изследването.

Основният извод който ще направя е, че дисертационният труд на Р. Захариева е един много успешен труд, авторката е изпълнила всички задачи, които си е поставила. Ще обобща положителните си впечатления и ще посоча накратко защо намирам този труд за приносен:

1. Трудът представя цялостно мащабно и задълбочено изследване на лъжата като феномен и на образните средства, отразяващи този феномен.

2. Разграничени са и детайлно анализирани модусите на лъжата: лицемерие, преструвка, ласкателство, хитрост, демагогия, манипулация, слух и клевета.

3. В анализа са използвани повече от 3700 идиоматични единици от три езика, достатъчен материал, който, от една страна представя речниковото богатство на

разглежданите езици и, от друга, е предпоставка за обективността на анализа и направените изводи.

4. Всички идиоматични единици са подложени на подробен семантичен анализ, след което се прави паралел със сходните единици в останалите два езика. Съпоставителният анализ е изпълнен на висота и е образец за съпоставително изследване.

4. Авторката на дисертацията показва изключително умение в семантизацията на идиоматиката, способност да долавя и разграничава детайлите в семантиката на анализиранияте единици.

5. Направените в изследването съпоставки посочват, че лъжата е феномен, който се осмисля, отразява и оценява по подобен начин в трите езика. Идиоматиката отразява изключително богато този феномен, като преобладава универсалното. Показателен факт са общите метафорични модели и общите характеристики на субекта и обекта на лъжата, което се дължи както на общност в познанието, така и на общо културно-историческо развитие. В същото време достатъчно ясно са посочени националноспецифичните особености в образното отразяване на модусите на феномена лъжа.

5. Работата е изградена върху достиженията в тази област и надгражда познанието.

6. Изследването е актуално, интерпретира личностни и обществени проблеми на съвременното ни, изпраща послание за разпознаване на лъжата в съвременното и адекватна оценка на прояви, свързани с нея.

7. Езикът и стилът на дисертацията са на необходимата висота. Цялото изследване се характеризира с изключителна прецизност – на анализа, на езика, на стила, на правописа.

Авторефератът е подготвен впечатляващо добре и представя достатъчно изчерпателно съдържанието на дисертационния труд. Авторката има пет публикации по дисертационната тема.

В заключение ще посоча мнението си, че изследването на Р. Захариева е значителен принос към българското и европейското езикознание и в частност към българската и европейската фразеологична наука. У нас, по всеобщо мнение на специалистите, съществува изградена национална фразеологична школа. Настоящият труд е ново потвърждение за високото равнище на тази езиковедска област.

Всичко казано ми дава основание да заявя, че трудът „Познанието за лъжата, отразено в езика (изследване върху идиоматиката на френския, румънския и българския език)” на Радостина Захариева има всички качества да бъде защитен като дисертация за получаване на образователната и научна степен „доктор”, дори по моя преценка със своите достойнства изследването надхвърля изискванията за тази степен.

Трудът трябва да бъде отпечатан и то в най-близко време.

Рецензент: проф. Лилия Крумова-Цветкова